

Op zoek naar constanten in speelse woordcreaties

door

Dr. J. BOETS

Op het veld van de algemene linguïstiek is er een bepaald gebied waarop veel werd geliefhebberd en wellicht nog zal geliefhebberd worden. De verschijnselen zijn daar opvallender en tevens boeiender, maar doorgewinterde taalkundigen vermijden doorgaans dit lichtjes frivole terrein, zodat het strand er vrij blijft voor toevallige zondagstoeristen. Ik bedoel het verschijnsel dat men klankexpressie noemt en alles wat daarmee rechtstreeks en onrechtstreeks samenhangt.

De houding van de taalkundigen is begrijpelijk; de wetenschap wil voor haar onderzoek vastomlijnde terreinen en zoveel mogelijk weeg- en meetbare gegevens. Indien nu de algemene linguïstiek als dusdanig reeds weinig houvast biedt, – want taal is leven en het leven is niet meetbaar –, zullen zeker op het gebied dat we vandaag betreden, heel wat gevaren dreigen.

Nu zou men geneigd zijn te denken dat de literaire theorie zich vrijer beweegt op dit terrein. En inderdaad, alle critici die oog en oor hebben voor de ware aard van het esthetische, betrekken de klankexpressie in hun onderzoek. Toch blijft de fundering van het verschijnsel in de eerste plaats een aangelegenheid van de taalkunde. Voor een paar jaar nog heeft men gezien hoe een Luiks academicus, P. Delbouille, die een uitvoerig en op het eerste gezicht grondig onderzoek aan het onderwerp wijdde¹, praktisch alle beschouwingen van de literair-theoretici tot suggestie herleidde. De reden was dat hij nergens een objectieve fundering vond voor het verschijnsel. Hij had het taalkundige aspect verwaarloosd en alleen de taalkunde beschikt over materiaal waarin klankexpressieve tendensen sporen hebben achtergelaten die niet van subjectiviteit kunnen verdacht worden.

Maar – we zeiden het reeds – de taalkunde staat op haar beurt huiverig tegenover het onderwerp. Vaak worden beschouwingen van enigermate ernstige aard glimlachend weggewimpeld met de

1. Paul Delbouille, *Poésie et sonorités. La critique contemporaine devant le pouvoir suggestif des sons* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège CLXIII). Parijs 1961.

bedenking dat die verschijnselen toch eigenlijk maar spel zijn. En... spel zijn ze inderdaad. Maar waarom zou spel willekeur moeten betekenen? Zou er ergens aan de basis van het spel niet een structuur kunnen liggen die een ordening zou toelaten in de gegevens die uit die speltendensen voortspuiten? Ik zou willen zeggen dat ook spel zijn wetmatigheid heeft. Zowel de kinderspelen als het spelen van de volwassenen. Zeker ons spelen met de taal.

Maar – en nu komen we dicht bij ons vertrekpunt – de wetten die aan de basis liggen van het spel, zijn, meen ik, niet de wetten die men bedoelt als men in de taalkunde over wetten spreekt. Zouden dan misschien de wetten uit de traditionele taalkunde niet ten onrechte de neiging vertonen de speltendensen buiten beschouwing te laten? Daar zou ik in deze bijdrage willen van uitgaan. Dit standpunt is misschien even aanvechtbaar als het andere, maar ik vind het zeer verruimend en ik zou er de rechtmatigheid willen van aantonen. Als de Saussure en velen na hem de taal een systeem van conventionele tekens noemen, weten zij blijkbaar met de verschijnselen van klankeffektiviteit aard geen blijf². Die passen nauwelijks in het systeem. Indien men echter de taal een systeem van principieel niet-conventionele tekens zou noemen, dan zou men aan die verschijnselen wel recht kunnen laten wedervaren. En ten volle... omdat ze zo belangrijk zijn. Daarenboven zou deze bepaling m.i. de integratie van geen enkel ander verschijnsel bemoeilijken³.

Het zal wel niet veel zin hebben te willen bewijzen dat een standpunt als dit het enig mogelijke is. Dat is dan ook mijn bedoeling niet. Het enige wat ik zou willen doen is taalmateriaal voorleggen dat ons verrast doet opkijken als we constateren hoe wij – taalgebruikers – in ons creatief spelen met de taal zoveel ongecontroleerde wetten in acht nemen, derhalve niet persoonlijk (lukraak) spelen, en toch weer niet weten volgens welke 'wetten' wij het doen, zelfs niet eens vermoeden dat er tendensen aan de basis liggen van ons spel.

Ter illustratie en verpozing even het volgende. Na zijn weerbericht in de t.v. (Brussel, Nederlandse uitzendingen) op 21 oktober 1966, liet A. Pien wat muziek of zang beluisteren. Daarbij sprak hij dan o.m. de volgende woorden uit: Humperdinck -

2. Zie bv. A. W. De Groot, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands*. Groningen 1962, blz. 2, 124 v. en vooral 289.

3. In *De taal van-binnen-uit; – Handelingen van de Kon. Comm. voor Toponymie en Dialectologie XXXIX* (1965), blz. 171-265, heb ik getracht deze formulering te verantwoorden en tevens willen aantonen dat ze enerzijds niet zo sterk van die van de Saussure hoeft te verschillen terwijl anderzijds het verplaatsen van de klemtoon niet onbelangrijk is.

Pumperdinck. Niet terwille van de zanger maar omdat de rijmformatie me interesseerde, schreef ik aan de weerman om te weten wat hij met die P-variatie op de naam van Humperdinck bedoelde. Ik vermeed daarbij zijn antwoord te beïnvloeden. Hij liet weten dat zijn uitdrukking uitsluitend speels geweest was, „zonder bijbedoelingen”. Dit laatste voegde hij er wel aan toe omdat hij meende dat ik een andere dan taalkundige belangstelling had. Maar zijn antwoord was tekenend. Waarom speelde Pien met de naam Humperdinck in de richting van de *p*, en niet bv. in die van de *r* of de *s*? Hij deed volledig, maar zonder het te weten, wat de taal van hem verwachtte.

Het materiaal dat zal onderzocht worden, bestaat uitsluitend uit woorden en vaste woordgroepen die op herhaling gebouwd zijn. Het verscheen in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* voor het jaar 1965⁴. Ik had het eerder terloops verzameld om een hoofdstuk uit mijn dissertatie te stofferen⁵. Slechts een paar dialectwoordenboeken werden systematisch geëxcerpeerd; het zal dus slechts een klein gedeelte zijn van wat voor het Nederlands zou kunnen verzameld worden, maar de collectie werd niet aangelegd met het oog op een of andere bewijsvoering. Het materiaal dat Bzdęga publiceerde na een systematische uitkaming van ongeveer alles wat er aan Duitse (dialect)woordenboeken bestaat, is uiteraard omvangrijker⁶. Het zal enkele keren met het onze vergeleken worden.

Het is wellicht nodig eerst liefst uitvoerig het materiaal dat zal besproken worden, te overlopen. Het werd als volgt gerangschikt:

A. Herhaling zonder variatie: reduplicaties. Een achttal types treffen we aan: vreemde woorden als *bébé*, *beriberi*, lalwoorden als *dada*, secundaire lalwoorden als *bobo*, klanknabootsingen als *wafwaf*, een enkele keer een vorm als *tureluren* (het werkwoord gaat niet terug op een vorm als *tureluur*), minder primitieve reduplicaties als *blauwblauw*, een paar onverklaarde dialectische (bij

4. Zie de vorige voetnoot. De aard van de *Handelingen* brengt mee dat het artikel het jaartal 1965 kan dragen hoewel het in 1966 kon worden voltooid. Dit materiaal kan, wegens zijn omvang, hier jammer genoeg niet afgedrukt worden. Voor wie de telling zou overdoen zij vermeld dat een achttal rijmformaties (blz. 216 en 219) om voor de hand liggende redenen buiten beschouwing werden gelaten.

5. *Moderne theorieën in verband met klankeexpressie*. Een kritische studie met een systematische bibliografie over de jaren 1900 tot 1960. Gent, Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde, 1965.

6. Andrzej Zdzisław Bzdęga, *Reduplizierete Wortbildung im Deutschen* (Reeks enz. in het Pools). Poznan 1965.

Gezelle) als *leu-leu* en de onechte reduplicaties als *vlugvlug*. Daarbij dan vormen met variatie-, uitbreidings- of ritmisch overgangselement : *bobon, bombommelen, mepperdemep*. Alles samen ongeveer 110 vormen.

B. Herhaling met variatie.

1. Het variatieëlement kan dan de klinkerwisseling zijn. Ze kan voorkomen in woorden, dan spreken we van ablaufformaties. We treffen ze ook aan in vaste woordgroepen : zo *kwips en zo kwaps, Iefje en Aafje*. In de meeste gevallen gebeurt deze wisseling door middel van de klinkers *i(e)* en *a(a)*. We noteerden de volgende types in de ablaufformaties : *kipkap, gribbelgrabbel, tiktak(ken), fikfakken, dikkedakken* en *kriebelkrabbelen* ; alles samen een honderdtal. Er zijn ook een dertigtal formaties die een andere dan *i/a*-wisseling vertonen : *keuvelkavelen, pietepouterig, pingpong, schietschuit, poespas* en een 15-tal vormen met tussen- of bijgevoegd element : *kiezelekas, wipperdewap, dodijnen*.

2. In de tweede plaats treffen we herhaling met variatie aan in vormen die we rijmformaties zullen noemen. Er zijn tweelettergrepige van het type *hapsnap, rompslomp*, soms met suffix of ritmisch overgangselement : *hotstotsen, heutemeteut, santekwant* ; alles samen circa 75. Er zijn meer vierlettergrepige, ongeveer 120 ; hiertoe behoren vormen als *hompeldompel, oezemoeze* en ook wat vreemde woorden als *boogie-woogie, charivari*, verder vormen met suffix, ritmisch overgangs- of variatieëlement bv. *tribbeldribbelen, holderdeholder, lanterfant* en vooral een groot aantal werkwoorden van het type *hakketakken, harrewarren, hinkepinken*. De zeslettergrepige formaties als *kanneke-manneke* zijn uiteraard zeldzaam. De rijmende woordgroepen zijn talrijker dan de ablaurende. Vele zijn duidelijk gemotiveerd : *gissen en missen, hoog en droog*, maar talrijk zijn ook de minder doorzichtige : *bakken en klakken, bach noch wach*, of zelfs de schijnbaar nonsensicale : *steen en been (klagen), (alles op) baren en snaren (zetten)*.

3. De allitererende formaties vertonen uiteraard meer afwisseling dan overeenkomst. Het aantal is theoretisch wel onbepikt. We hebben de verzamelde die ons enigszins expressief leken, in drie reeksen ondergebracht. a) De formaties die – ten minste op het eerste gezicht – een ongemotiveerd element bevatten : *labberlot, flikflooien, ginnegappen, lier(e)lauw*. b) De vormen die gemakkelijk kunnen gemotiveerd worden : *klinkklaar, bulderbast, beugelbier, grasgroen*. c) Enkele zeer duidelijk gemotiveerde uit de taal van Gezelle : *abelenbane, lindenlane*. In de formaties uit de eerste

reeks, en zelfs in die uit de tweede speelt vaak een klankeffect mee dat aan de ablautformaties doet denken: *bullebak, giechelgaaien, mengelmoes, peutenpot*, soms in omgekeerde richting: *karkiet, warrewieken, zwabberdezwie*.

C. Tenslotte verzamelden we in een laatste groep enkele expressieve woorden die geen ablaut, rijm of alliteratie vertonen, maar hun typisch karakter eerder danken aan een klankgebruik dat soms opvalt door de oppositie der klanken, soms assonantie zou kunnen genoemd worden: *abeluinig, bombarie, habbekras* enz.

Al zijn de woorden uit groep C niet minder interessant voor een ontleding dan die uit de eerste groepen, toch houden we ons vandaag uitsluitend bezig met groep B. Hierbij zullen we dan onze aandacht hoofdzakelijk toespitsen op de ablaut- en de rijmformaties en op de allitererende vormen uit reeks a die een soort klinkerwisseling vertonen. Het feit dat de vorm daar het duidelijkst gekarakteriseerd is, maakt de vergelijking daar het gemakkelijkst.

Het is onze bedoeling aan te tonen I. dat in ablaut-, rijm- en sterk gekarakteriseerde allitererende formaties dezelfde betekenis- en worden teruggevonden; II. dat er niet alleen in de ablautformaties een vast klankschema voorkomt, – dat is bekend –, maar dat ook in de rijmformaties een zeer duidelijke voorkeur bestaat voor een bepaalde afwisseling van de klanken van het variatie-element, een afwisseling die bijna even wetmatig is als die van de ablaut.

I. DE BETEKENISVELDEN

Haast alle ablaut-, rijm- en allitererende formaties uit reeks a kunnen over een beperkt aantal betekenisvelden verdeeld worden. De aard van de formaties zal wel een eigen schakering aan de betekenis toevoegen, maar de betekenissen zelf zijn in grote trekken dezelfde. We noemen ze hier op en geven een paar voorbeelden uit elke groep.

A. *Geluid* wordt nagebootst door:

1. *bimbam, klikklak, pifpaf* enz.
2. *rombom, rantannen, tater-snater, roezemoezen* enz.
3. *giechelgaaien, ginnegappen, jujokken* enz.

B. *Beweging* wordt schilderend weergegeven door:

1. *hinkhanken, kiskassen, kriskras, stipstappen, zigzag, piekepokken* enz.
2. *hapsnap, hotstotsen, hinkpinken, slakkebakken* enz.
3. *flieflofteren, mingelmalen* enz.

C. Die beweging veronderstelt uiteraard een herhaling en die verloopt dan eerder hoekig en weinig elegant. In het licht van die beweging zien we dan een groot aantal werkwoorden en enkele anderssoortige woorden die *rondlopen* (om te drinken of niets te doen), *smullen*, *brassen*, *beuzelen*, *treuzelen*, *morsen*, *stoeien*, *twisten*, *kijven*, *slaan*, *kwellen*, *spottend lachen*, *verwaarlozen*, *drukte maken* enz. uitdrukken.

1. *dikkedakken*, *fikfakken*, *himpfamp*, *kiskassen*, *swinswanssen*, *triktrakken*, *tiptap*, *tjikkettjakken*, *wisjewasje*, *zipzappen*, *miesmezen* enz.
2. *haaiwaai*, *slampampen*, *vertreusmeuzen*, *lanterfanten*, *reiebedeie*, *verklakkebakken*, *kuitebuiten*, *ruilebuilen*, *senteventen*, *tierelieren*, *zollebollen*, *hoeigroei*, *hakketakken*, *gekkebekken*, *harrewarren*, *hossebossen*, *santekwante* enz.
3. *baarbijsteren*, *biesbouwen*, *flierefluiten*, *labberlotten*, *rinkelrooien*, *schipschooien*, *meesmuilen*, *raakrooien*, *warrewieken*, *verdieeldantjen*, *fiefakkerietjes*, *verfomfaaien*, *kieskouwen*, *snipsnaarderijen*, *wierelewaaien* enz.

D. Daarbij sluiten woorden aan die verband houden met begrippen als *ijdele praat*, *wanorde*, *afval*, *rommel*, *verwarring*, *oneffenheid* enz.

1. *fiezelfazel*, *geklipklap*, *liflaffen*, *prietpraat*, *rimram*, *trimtram*, *viezevazen*, *wipper-wapper* (spelen), *keuvelkavelen*, *poespas*, *witje-watje*, *ditjes en datjes*, *Iefje en Aafje*, *klikken en klakken* enz.
2. *rombom*, *hazeprazen*, *heutepeuten*, *kissebissen*, *tjotekoten*, *treuteneuten*, *tuitebuiten*, *heutemeteuten*, *hoekssnoeks*, *roezemoes*, *heisterscheister*, *hobbeltobbel*, *huisteknuiste*, *schetterwetter*, *wister-zister*, *heisterkadeister*, *helleberdelle*, *holderdebolder*, *krinkelewinkelen*, (van) *harentaren*, *hutseklutten*, *hollebollig*, *heulbeul*, *krisbris*, *stulbul* enz.
3. *bombast*, *lierelauwen*, *mormeieren*, *roemronken*, *zwingelzwaaien* en de reeds genoemde *fiefakkerietjes* en *snipsnaarderijen*.

E. Enkele namen voor *eetwaren* – uiteraard geen hoofdschotels – of woorden die met eetwaren verband houden, sluiten hierbij aan. We verwijzen naar groep C.

1. *kipkap*, *liflaf*, *niknak(ske)*, waarbij we ook denken aan *knibbelknabbelen*, *beukens en bakens* en *poespas*.
2. *hokkeldemokkel*, *kokkebrokken* en *kreetbeet*.
3. desnoods een allitererend *smiksmul* dat ons doet denken aan *mengelmoes* uit reeks b.

F. Namen die *spelen (ter plaatse)* aanduiden of dingen die daarmee verband houden, zijn talrijk bij de ablaatformaties, maar nauwelijks vertegenwoordigd in de twee andere groepen.

1. *millemale, snipsnap, tiktak(ken), triktrak(ken), meulemalen, giegauw, pingpong, miezemauzen, kwinkkwank, wipwap, trinketranke* (dragen) en de hele reeks woorden voor keilen: *kiskassen, plisje-plasje* (gooien), *stipstappen, kiezelekas* of *kriegeldekraggel* (doen).
2. *picknick, rollebol(?)*, *herroerens meevoerens*.
3. *rijdekakokke, lanterluren*.

G. Vaak zijn deze woorden, wanneer ze niet uitsluitend klanknabootsend of bewegingschilderend zijn of niet op spelen betrekking hebben, *weinig gunstig*. Als ze voor *personen* gebruikt worden gebeurt die *niet in vleierende zin*.

1. *mikmak* en *rif(je)raf(je)* hebben op het gedrag, *zwickzwak* en *schietschuit* op de gestalte en *wietewuite* op de geest betrekking; verder is er *liplap* en *mofmaf*.
2. *hakkemak, schorr(i)emorrie, hottekrot, ossekrosse aksmekaks, konkelfonkel(en), sakkebakkelen, konkelemonkel, kantemanden*.
3. *bietebauw, boeba, bullebak, bullebijter, flierefluiter, labberlot, luilak, luilanke*.

H. Ablaut, rijm en alliteratie kunnen wel een *versterkend* karakter hebben:

1. *splinter-splanter*(nieuw), *tiptop* (in orde).
2. *uit-perduit*.
3. *spekspon(-)*, *spiksplinter(-)* en *spikspelder*(nieuw).

I. Een categorie apart is dan misschien de groep woorden die (*kleinere*) *dieren* aanduiden.

1. *pimpampoentje, miekemaaike, piepauw, tietouwke, wiewouw, wielewaal* (?), een woordwijziging, geen -creatie; trouwens ook wel klanknabootsend evenals *tjiftjaf* en *trimtrampje*.
2. *holderipolder* en *olopoli*(koorndief).
3. *biesbouw, flieflodder, karkiet, karekietekolleken, tierelantijntje, vievouder, wiewouter*.

Haast alle vormen die in ons materiaal onder de titels ablaatformaties, rijmformaties en in de eerste reeks allitererende forma-

ties voorkwamen, hebben we over deze enkele categorieën verdeeld. Overal speelt de vokaal mee. De tweede reeks allitererende formaties, die uitsluitend woorden bevat met gemotiveerde bestanddelen en waarin zeer vaak geen klinkeroppositie meespeelt, bevat heel wat woorden die niet over deze categorieën kunnen verspreid worden en anderzijds zou bij een verdeling van de woorden zelf, menige categorie open blijven. Bzdęga heeft bij de behandeling van de betekenisinhoud van zijn veel omvangrijker verzameling (die geen alliteraties bevat), de vormen over een veel groter aantal categorieën gespreid. Hij heeft niet minder dan 12 hoofdverdelingen met telkens 3 à 33 onderverdelingen. Maar hij deed deze verdeling vanuit een ander oogpunt en zijn materiaal bewijst eigenlijk hetzelfde. Betekenisvelden van dit soort kruisen immers elkaar en hij ging van andere snijpunten uit. Slechts een voorbeeld: de elfde categorie heeft bij hem betrekking op de mens. Deze telt 33 onderverdelingen. We geven ze hier enigszins vereenvoudigd en zullen haast altijd onmiddellijk een van onze categorieën herkennen: 1. getwist, 2. gepeupel, 3. gepraat, 4. geheimzinnig gepraat, 5. smoesjes, 6. complimenten, 7. gegoochel, 8. luiheid, lijntrekkerij, 9. treuzelen, 10. slenteren, 11. onzin, 12. lummelachtigheid, 13. gemelijkheid, 14. vrolijke drinkpartij, 15. goed humeur, 16. lichtzinnigheid, 17. bedronken, 18. hals over kop, 19. langzaam, 20. nalatigheid, 21. slordigheid, 22. plompheid, 23. drukte, 24. sjacheren, 25. bedrog, 26. mens die hinkt, 27. klein mismaakt mens, 28. lang mens, 29. gebrekkig en dom spreken, 30. grijpen, 31. flink eten, 32. liefkozen, 33. slokken.

Ons besluit is dan ook dat er een duidelijk verband bestaat tussen de vorm en de betekenis van de woorden die op herhaling-met-variantie zijn gebouwd. In alle vormen speelt de vokaal mee; bij ablaut door oppositie, bij rijm door overeenkomst, bij alliteratie (eerste reeks) door oppositie. Daar de herhaling overal opvallend is, horen al die vormen thuis op betekenisniveaus die in de appreciatie van de beschaafde spreker niet hoog gekwoteerd zijn. De reduplicaties, die enkel herhaling en geen variantie vertonen, staan nog lager. De alliteratievormen uit de tweede reeks waar – is het omwille van de duidelijke motivering alleen? – het herhalings-element minder bepalend lijkt, staan merkkelijk hoger. Als we *pappaf* (reduplicatie), *prietpraat* (ablautformatie), *roezemoezen* (rijmformatie), *ginnegappen* (allitererende formatie uit reeks a) en *hemelhoog* (allitererende formatie uit reeks b) met elkaar vergelijken, stellen we bij *pappaf* enkel herhaling, geen variantie vast; bij *hemelhoog* een duidelijke herhaling met een blijkbaar willekeurige variantie; bij de drie andere beleven we de herhaling met tel-

kens iets meer : in *prietpraat* een „constante” variatie in de ablaut, bij de groep waartoe *ginnegappen* behoort een variatie die aan ablaut doet denken ; bij *roezemoezen* kunnen we niet zo onmiddellijk zeggen wat. Is de indruk van de klank er zo sterk omdat de motivering minder duidelijk is ? Of omdat de herhaling er omvangrijker is dan in een alliteratie ? We zullen in punt II zien dat het variatieëlement van de rijmformaties duidelijk constante tendensen vertoont ; dit speelt wellicht mee.

II. CONSTANTEN IN DE VORM

Niet alleen in de betekenis van die primitieve woordgroepen, ook in de vorm zijn er inderdaad meer constanten dan we vermoeden. Uiteraard in het variatieëlement. De alliteratie laten we buiten beschouwing : reeks 2 en 3 omdat die te zeer op het niveau van de beschaafde taal staan om de tendensen er door telling te demonstreren ; reeks a omdat die onder de ablautformaties zou kunnen ondergebracht worden.

De tendens van de ablaut is bekend en werd al vaak gesignaleerd. In de ons bekende talen gaat de artikulatie er van gesloten naar open. Sommigen zien hierin een beweging die van spanning naar ontspanning gaat ; anderen spreken over een ritmisch beleefde herhaling, gaan uit van een schommelbeweging en noemen het een samengesteld gegeven met twee polen die naar elkaar verwijzen : nabij (i) en ver af (a) ⁷. Ik wil hier wel vermelden dat er in ons materiaal een dertigtal ablautformaties voorkomen met een andere wisseling dan die van de *i(e)* naar de *a(a)* : *keuvelkavelen*, *miezemauzen*, *miesmezen*, *piekepokken*, *schietschuit* enz. en dat daar haast altijd dezelfde artikulatiebeweging waar te nemen valt. Overal bevat ofwel het eerste lid een *i(e)*, ofwel het tweede een *a(a)*. Alleen *prottelprutteling* (een woord van Marnix) en *ijjyouwen* maken daarop een uitzondering. In dit laatste is de richting echter niet in strijd met die van de *i/a*-ablaut. Blijft het woord van Marnix, dat inderdaad een andere indruk maakt ⁸.

Op dit verschijnsel zullen we hier niet verder ingaan. Het is onze bedoeling aan te tonen dat ook bij de rijmformaties een bepaalde artikulatierichting zeer sterk overheerst.

7. Bibliografie in *Moderne theorieën...*, blz. 156 vv.

8. Ook bij de allitererende formaties uit de eerste reeks komen een paar woorden voor met een soort tegendraadse ablaut : *baarbijsteren*, *warrewieken*, *zwabberdezwie*, *labberlot*, *karkiet*. De meeste echter verlopen zoals we het zouden verwachten ; op de 68 vormen beginnen er 40 met *i(e)*, *eu* of *u* en bij de overige zijn er nog 6 met een *a(a)* in het tweede lid.

H. Marchand⁹ en enkelen vóór hem hebben reeds doen opmerken dat heel wat rijmformaties met een *b* beginnen¹⁰. In het omvangrijke materiaal van Bzdega, dat alfabetisch gerangschikt is, valt dit reeds op door het groot aantal bladzijden dat de *b* daar is toebedeeld. In ons materiaal beginnen 66 vormen op 194 met de laryngale fricatief, d.i. 34 percent. Even opvallend is er het hoge percent van de *b* in de anlaut van het tweede lid (48 vormen, d.i. bijna 25 %). Dus op het eerste gezicht een neiging om in een rijmformatie de oproep velaar te laten gebeuren en daar palataal op te antwoorden.

Om een overzicht te verkrijgen van die tendens, vergelijken we het materiaal met de bekende tabel waarin de medeklinkers gerangschikt staan volgens hun artikuleringsplaats¹¹. Elke reeks geven we een nummer :

- 1 : de bilabialen, nl. *b, p, w, m*
- 2 : de labiodentalen, nl. *v, f*
- 3 : de dentalen, nl. *d, t, z, s, n, r, l*
- 4 : de praepalatalen en palatalen, nl. *sj (charivari), tj (tjotekoten)* (andere komen niet voor)
- 5 : de velaren, nl. *k, g, ch*
- 6 : de laryngalen, nl. *h* en de *klinkers*, ook het *stembandoclusief*

Daarbij nemen we dan bij de consonantverbindingen het tweede bestanddeel, bv. van *kr* of *wr* alleen de *r*; de *w* rekenen we uitsluitend bij de palatalen. (Als we de som hadden gemaakt van de twee leden van deze verbindingen en die dan gedeeld door 2, bv. *kr* als $5 + 3 : 2 = 4$, en de *w* als een velare medeklinker hadden beschouwd, zou het totale resultaat praktisch identiek geweest zijn.)

Na een telling blijkt dat er op de 194 vormen slechts 15 een beweging van minder naar meer vertonen; dat 25 vormen een gelijk cijfer hebben en de andere 154 van meer naar minder verlopen: dus een duidelijke tendens van meer velaar naar meer palataal, of van achter naar vóór in de mond.

Tot de 15 uitzonderingen behoren 8 tweelettergrepige (*picknick, fontonten, frittite(le)n, lachachen, rikkikke(re)n, rinkinke(le)n, roekoeken, shrinkinkel*), 6 vierlettergrepige (*walkie-talkie, willensnillens, wi(e)ster-zi(e)ster, rikkekikken, tjotekoten, zwierelieren*).

9. Hans Marchand, *The categories and types of present-day English word-formation*. A synchronic-diachronic approach. Wiesbaden 1960, par. 8.3.6.

10. In het Engelse materiaal dat M. Müller in zijn Straatsburgse dissertatie publiceerde, zou dat één derde zijn, cf. H. Marchand, *ibid.* en voetnoot.

11. Zie C. P. F. Lecoutere - L. Grootaers, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands*. Leuven, Groningen - Den Haag 1948⁹, blz. 108.

en één met overgangselement: *smikkerlik*. Die verdienen een bijzondere aandacht. Acht van de 15 uitzonderingen blijken geen eigenlijke samenstellingen te zijn: het tweede lid begint en eindigt met dezelfde medeklinker, nl. met de eindmedeklinker van het eerste lid: *lachbachen*, dus lach-chachen; men zou ze eerder verlengde vormen kunnen noemen. Naast *smikkerlik* komt in de verzameling ook *slikkermik* voor, dat zeker niet minder expressief aandoet. Van de zes overblijvende beginnen er vijf met een *w*, een medeklinker die ook als velaar kan beschouwd worden. Blijven nog *tjotekoten* en het Engelse *picknick*¹².

In 25 vormen draagt het eerste lid hetzelfde cijfer als het tweede. Welnu al die woorden bevatten zonder één uitzondering een dentaal in de anlaut van het eerste én in die van het tweede lid: *lipnippelen*, *rantannen*, *rikketikken* enz. Dit moeten we onthouden.

We onderzochten ook de 93 rijmende woordgroepen uit onze collectie. Niet minder dan 47 beginnen er met een *b*: *baaien en draaien*, *bach noch wach*, *van de bak op de tak* enz., méér dan de helft. In 17 is het cijfer van het eerste gelijk aan dat van het tweede lid: 15 ervan hebben twee dentale, 2 twee palatale medeklinkers in de anlaut van resp. eerste en tweede lid. Elf leken op het eerste gezicht niet met het verwachte schema overeen te stemmen: *bakken en klakken*, *bek en nek*, *boffen en stoffen*, *zich mooien en tooien*, *muimelen en duimelen*, *met pak en zak*, *peisteren en feisteren*, *plak en stak*, *sollen en hollen*, *waaien en draaien*, *Wijntje en Trijntje*. Deze twee laatste beginnen met een *w*, die ook velaar kan zijn; daarenboven bevat het tweede lid van deze twee zowel als het tweede lid van de acht eerste in de anlaut een dentaal. Dit moeten we weer onthouden. Indien we voorlopig deze tien vormen in beraad houden, dan blijft alleen de woordgroep *sollen of hollen* die bij A. De Jager¹³ voorkomt, maar daar tevens als *hollen en sollen* en als *rollen en sollen* vermeld staat. Bijna té wetmatig.

Dat deze tendens werkelijk tot de taalgewoonten behoort blijkt ook uit de plaats waar, bij woordcreaties, het niet gemotiveerde bestanddeel aan het gemotiveerde wordt toegevoegd. Bij *bakken* wordt *klakken* van achteren aangehecht, het minder duidelijke *steg* volgt op de *heg* (*heg en steg*), maar *weg* wordt door *eg* voorafgegaan (*eg noch weg*); dezelfde gewoonten die bij ablaufmaties *bakboord* door het nonsensicale *bikboord* en de stam van *praten* door het niet bestaande *priet* laten voorafgaan (*van bikboord naar*

12. H. Marchand nam *pick-nick* niet op in zijn verzameling. Bzdega deed het wel en J. de Vries noemt het in zijn *Etymologisch woordenboek* (Aula-boeken, nr. 6, Utrecht 1958) een rijmwoord van onbekende oorsprong.

13. *Woordenboek der frequentatieven in het Nederlandsch*. Gouda 1875 en 1878, dl. II, kol. 501.

bakboord, prietpraat), maar op de stam van *hinken* en *wippen* telkens een ongemotiveerd bestanddeel met de *a*-vokaal laten volgen (*hinkbanken, wipwap*).

Uit dit alles blijkt duidelijk dat de taalgebruiker onbewust de neiging heeft om in tweeledige rijmformaties en rijmende woordgroepen op een eerder velaar beginnend eerste lid een eerder palataal beginnend tweede lid te laten volgen. In het Nederlands althans.

Vergelijken we even met het Duits. In de verzameling van Bzdęga komen 678 rijmformaties voor¹⁴. Niet minder dan 280, d.i. 41 %, beginnen met een *b*. Slechts 46 of circa 7 % vertonen een beweging van palataal naar velaar. Daarvan hebben er 22 een dentaal in de anlaut van het tweede lid (*Babbelabb, Bäckderäck, Bockstock, Buntjeruntje, Fallderallke, Feddernedder, feg(g)eneck-(l)en, Fickanicker, klinkerlinkink, Maukrau, Mickenick, Päckeläck, papperlapp, Pengelengeleng, Picknick, Pottentott, Puteluten(kram), Putenuten, Puttduten, Putjemanuttje, Schwänzelänz, schänzelenzen*). Blijven : *Brummbummel, Dickjick, kapiddewiddewitsch, Keckbeck, Mäukäuzchen, Mirkumquirkum, Muckdifuck, muckefuck, Pisewisewis, pidde(widde)witt, Pissakis, rapitekapite, rätzekätz, Rölleköll, rompschlompen, rom(p)schlomp, Rumpschlump, Ruppchlupp, ruggediguck, Runzelkunzel, Schlickkikick, Summbummel, Takamahak, tutehuten*; samen 24, nog geen 4 %. – Terloops willen we weer even doen opmerken dat in 75 vormen het eerste lid hetzelfde cijfer draagt als het tweede, meer dan 11 %; maar dat 69 van die vormen weer in het eerste én in het tweede lid dentaal anlauten, 6 bilabiaal.

We keren terug naar het Nederlandse materiaal en rangschikken er de klanken volgens hun frekwentie in de anlaut van het eerste en in die van het tweede lid.

14. Enkele vormen die Bzdęga bij de rijmformaties onderbracht, lieten we weg omdat ze niet aan alle eisen voldeden, o.m. *Alleballäl, Hongskonk*. – De *w* beschouwen we hier als een labiodentaal (kencijfer 2), de consonantverbindingen zoals *kr, pl* enz. worden aangeduid met het cijfer van het laatste element; de *sch* krijgt uiteraard het cijfer 4 i.p.v. 5 en de verbinding *schl* of *schn* wordt als een praepalataal en niet als een dentaal beschouwd omdat de *l* en de *n* in deze verbinding door de *sch*-klank worden gewijzigd.

	<i>1ste lid</i>	<i>2de lid</i>	<i>2de lid</i>	<i>1ste lid</i>
			(niet gedetailleerd)	
h	66	-	b	48
r (ongedekt)	28	-	t	24
k	13	7	m	22
kr	9	4	k	17
kw	2	2	p	15
kl	1	3	w	13
kn	1	1	d	12
s	6	2	l	10
sl	5	-	s	9
sch	4	1		20 (vgl. de onge-
schr	1	-		dekte <i>s</i> en de
sj	1	-	f	7
st	1	2	v	6
str.	1	-	n	6
sm	1	-	g	3
sn	-	4	z	1
t	12	24	ch	1
tr	8	-	o (oe)	-
tj	1	-	a	-
l	7	10	ie	-
o	8	-	ui	-
oe	2	-	r	-
w	3	12	h	-
wr	-	1		66
f	1	6		194
fr	1	1		194
g	1	1		
gr	1	2		
b	1	46		
br	-	2		
ie	1	-		
a	1	-		
n	1	6		
p	1	13		
pr	-	2		
ui	1	-		
v	1	5		
vr	-	1		
z	1	1		
zw	1	-		
m	-	22		
d	-	10		
dr	-	2		
ch	-	1		
	194	194		

(e, ij en j komen in onze verzameling in geen positie voor)

We mogen het tweede punt nu reeds besluiten met de vaststelling dat de klanken die het vaakst voorkomen in de anlaut van het eerste lid, niet voorkomen in die van het tweede (*b*, *r* en de *klinkers*) en dat drie van de vijf klanken die het vaakst de eerste positie innemen in het tweede lid, niet aangetroffen worden in de eerste positie van het eerste lid (*b*, *m* en *p*); we verwaarlozen dan de twee vreemde woorden: *boogie-woogie* en *picknick*.

Toch willen we de meest voorkomende klanken nog even anders rangschikken. We verwaarlozen daarbij dan de minst voorkomende drie *g*, *z* en *ch* en enkele konsonantverbindingen, de klinkers behandelen we in groep.

Komen voor in de anlaut:

<i>alleen in het eerste lid</i>	<i>met voorkeur voor het 1ste lid</i>	<i>met voorkeur voor het 2de lid</i>	<i>alleen in het tweede lid</i>
h (66) r (28) klinkers (13) ongedekte s (6) tr (8)	k (26 teg. 17) gedekte s (beh. sn; 14 teg. 5)	t (24 teg. 12) w (13 teg. 3) f (7 teg. 2) n (6 teg. 1) v (6 teg. 1)	b (48) (beh. boogie-woogie) m (22) d en dr (12) p en pr (15) (beh. picknick) sn (4)

Neutraal zouden we dan willen noemen: de *l* (7 in het eerste, 10 in het tweede lid).

Volgens de artikulatieplaats betekent dit:

alleen in de anlaut van het eerste lid komen voor: laryngalen en dentalen

met voorkeur voor het eerste: velaren en dentalen

met voorkeur voor het tweede: dentalen, labiodentalen en bilabialen

alleen in het tweede: bilabialen en dentalen.

Dus vóór in het woord klanken die achter in de mond, achter in het woord klanken die vóór in de mond gerealiseerd worden. De dentalen (midden in de mond) komen in alle afdelingen voor; de duidelijk neutrale klank is derhalve ook een dentaal nl. de *l*.

Het omvangrijke Duitse materiaal hebben we niet statistisch in deze laatste rangschikking ondergebracht, maar een vluchtige vergelijking van de posities wijst op dezelfde tendensen. Alleen dit: opvallend in onze rangschikking is de neiging van de *r*, die, ongedekt, een groot aantal keren in de anlaut van het eerste lid staat en alleen daar. Het Duitse materiaal komt dit bevestigen. De *r* staat daar 85 keer in eerste positie, slechts 10 keer in tweede (*Bäckderäck*, *Buntjeruntje*, *Dellterell*, *Drumrum(kraut)*, *Kucke-*

ruckerl, kuckuruck, Schackscherack, Stilzimarilzi, Tantarantel, Tollterollter), waar ze dan nog zeer vaak de indruk wekt een gedekte *r* te zijn.

Hiermee is de ontleding van het material nog niet uitgeput. Er werd nog geen aandacht geschonken aan de frekwentie van de klanken in de auslout van het eerste resp. het tweede lid¹⁵, evenmin aan het ritme van die woorden, waarbij dan het overgangselement een belangrijke rol speelt: *heutemeteut, Zotje Petotje*. Maar nu reeds mogen we als bewezen beschouwen dat de herhaling met variatie uitgesproken klankeffectief is, d.w.z. dat er een verband bestaat tussen vorm en betekenis. In de tweede plaats is duidelijk geworden – en dit houdt verband met punt één – dat het variatieelement in de rijmformaties niet willekeurig (in geen geval conventioneel) is, dat de taalgebruiker in zijn taalgewoonten een aantal schema's heeft opgenomen waaraan hij zich, als hij effectief met de taal speelt, onbewust onderwerpt.

De kennis van die tendensen is nuttig. Voor de literaire ontleding uiteraard. Als *Gezelle* dicht:

„Deur hore en more moet ik
deur dikke en dinne gaan”

dan biedt onze statistische ontleding meer werkelijke verklaring voor die poëtische zin met zijn *b-m*-afwisseling in de woordgroep *hore en more* dan gelijk welk Middelnederlands woordenboek of Westvlaams idioticon in verband met *hore* zou kunnen verschaffen. Ook voor de taalkunde lijkt me de kennis van die tendensen belangrijk. Niet alleen om moeilijke etymologieën te helpen ophelderen of nonsensicale vormen te doen aanvaarden, maar ook om een juister inzicht te krijgen in de ware aard van de taal. Is, om de woordgroep (*tegen*) *heug en meug* te verklaren, een inzicht in de rijmtendensen met het geconstateerde percent van de *b* en de *m* in resp. eerste en tweede positie, op dit ogenblik niet belangrijker dan etymologische verkenningen, ook als die wetenschappelijk volledig in orde zijn! Een woord als *hutsepot* is zonder enige twijfel een gepast woord voor wat het noemt. Het is geen ablaut-, rijm- of allitererende formatie; maar nu treffen we er achteraf de variatie *b-p* in aan en een klinkerwisseling *u-o* die de richting van de *i/a*-ablaut volgt. Woorden als *bombarie*¹⁶,

15. Emiel Vandevelde noemde zijn verzameling nieuwe kinderversjes voor spel en voordracht *Huppeke Tuppeke* en niet bv. *Huppeke Puppeke*; was hij uitgegaan van *Hutseke* dan zou het wel geen *Tutteke* geworden zijn; bij *Hulleke* of *Humpeke* zijn er weer andere mogelijkheden.

16. Het Middelnederlandse woord *bombaerde* dat J. de Vries als uitgangspunt mogelijk acht, betekent „werktuig voor het slingeren van stenen”; van daar tot „getier, lawaai” is inderdaad een hele worp..., maar hij is mogelijk dank zij andere krachten.

haberdoedas, hakkepoffen, hapschaar (uit Fr. *happe-chair*, cf. Van Dale), *pieremachochel* enz. zijn nu op een of andere manier aan hun betekenis aangepast. Na wat we in de duidelijk gekarakteriseerde formaties constateerden, mogen we vermoeden dat ook de vorm van deze minder gekarakteriseerde woorden ooit wel een verklaring zal krijgen. Ten slotte zal de kennis van deze expressieve tendensen zelfs heel wat licht kunnen werpen op de expressieve woorden die maatschappelijk op het normale niveau staan.